

Царква і нацыя

Юрась Бачышча

*Праведнасьць узвышае народ,
а беззаконьне – ганьба народаў.*

Прып. 14:34

Час фармаваньня сучасных нацыяў у большасьці краінаў Усходняй Эўропы прыпадае на XIX – пач. XX стст. Менавіта тады адбывалася самавызначэньне народаў, якія доўгі час знаходзіліся пад уладай Расейскай імперыі. Гледзячы на гэтыя працэсы, немінуца заўважаем, што хрысьціянская вера і царква моцна паспрыялі многім народам у фармаваньні іх еднасьці і нацыянальнай тоеснасьці. На жаль, гэтак ня сталася ў Беларусі. Чаму? Адказ на гэтае пытаньне знаходзім у гісторыі, якая не маўчыць, але захоўвае ў сабе пэрыяды росквітаў і заняпадаў, раскрывае іх прычыны, паказвае тэндэнцыі.

Уплыў хрысьціянства на асобу і народ настолькі разнастайны і шматгранны, што ня можа быць апісаны ва ўсёй паўнаце ў межах аднаго артыкулу ці нават манаграфіі, але некаторыя аспэкты гэтага ўплыву варта хоць бы тэзісна адзначыць.

Гісторыя паказвае, што калі царква знаходзілася ў крызе, наступаў духовы, а за ім палітычны і эканамічны заняпад у кожным хрысьціянскім грамадстве (пра нехрысьціянскія народы асобная гаворка). Наадварот, пры адпаведнасьці царквы біблейнаму стандарту, калі царква адпавядала сваёй ролі сумленьня народу, грамадства перажывала духовае абуджэньне і абнаўленьне розных сфэраў жыцьця. Былі такія пэрыяды і ў гісторыі Беларусі: 1. Канец X – пачатак XII стст., зьвязаны з прыняцьцём і распаўсюдам хрысьціянскай веры; 2. XVI ст., час Рэфармацыі, зьяўленьня Бібліі на старабеларускай мове, пашырэньня і абнаўленьня хрысьціянства, рэлігійнай талерантнасьці і роўнасьці канфэсіяў перад законам; 3. Першая траціна XX ст., калі царква скінула зь сябе ланцугі Расейскай імперыі, асабліва гэта тычыцца Заходняй Беларусі ў складзе Польшчы; 4. Канец XX ст. – час вызваленьня царквы з-пад ціску камуністычнай “імперыі зла”.

Гісторыя выразна сьведчыць, што ніякія выпрабаваньні, ніякія ідэалёгіі ці імперыі ня здолелі зьнішчыць царкву. Больш за тое, відавочна, што хрысьціянскае веравучэньне становілася тым духовым стрыжнем, каторы абуджаў паняволеныя народы да змаганьня за сваю свабоду. Менавіта вяртаньне ў грамадства абсалютных каштоўнасьцяў – свабоды, праўды, справядлівасьці, дапамагала ўзьняцца над штодзённым спажывецтвам, эгаізмам і абьякавасьцю. Вера вяртала волю народу, лепшыя прадстаўнікі якога, гатовыя былі

ахвяраваць сабой дзеля гэтых каштоўнасьцяў, такі народ, нават у самай цяжкой сытуацыі, атрымліваў шанец на адраджэньне.

Цяжка асэнсаваць узьдзеянне царквы на нацыятворчыя працэсы без аналізу сутнасьці хрысьціянства. Галоўны панятак, зь якім мы маем справу пры такім аналізе гэта – *місія*. Біблійная місія царквы быць “сольлю і сьвятлом для зямлі”, гэта значыць для чалавека, для грамадства, у тым ліку для пэўнага народу. Запавет Хрыста – “ідзіце і навучыце ўсе народы” стаўся вызначальным у дзейнасьці царквы па пашырэнні Эвангелья. Такім чынам, місія царквы палягае ў тым, каб захоўваць радыкальную веру, праведнасьць і чысьціню і несць Добрую Вестку людзям, як адзінкам так і цэлым народам, “бо тварэньне з прагнасьцю чакае адкрыцьця сыноў Божых”ⁱ. Місія царквы ў тым, каб казаць пра актуальныя праблемы і выклікі, якія паўстаюць перад народам, і ня проста казаць, а займаць выразную і зразумелую ўсім пазыцыю, грунтуючыся на Бібліі.

Як пісаў гісторык Арнольд Тойнбі, кожнае грамадства знаходзіцца ў сытуацыі пэўнага выкліку і той шлях, якім пойдзе народ вызначаецца тым, які будзе адказ на гэты выклік, наколькі ён будзе адпавядаць рэальнаму стану рэчаўⁱⁱ. Царква мае перад сабой місію даваць актуальныя адказы грамадству на падставе Бібліі, праз пропаведзь вучэньня і сацыяльнае дзеянне. Місія царквы не заканчваецца навяртаньнем чалавека, але адносна народу яна праяўляецца ва ўкараненьні біблійных стандартаў у культуру і іншыя сфэры яго быцьця.

Уплыў хрысьціянскай царквы на нацыю вызначаецца тым, наколькі сьвятары і вернікі яе прыхільна ставяцца да нацыянальных інтарэсаўⁱⁱⁱ таго народу зь якога паходзяць і сярод якога жывуць. Для беларускага народу гэта стала слабым месцам. Калі Летува ўжо ў 1816 г. займела пераклад Бібліі на сваёй мове, і ў XIX ст. мела сваіх біскупаў Язэпа Гедройца (1754-1838) і Матэюса Валанчуса (1801-1875), каторыя працавалі з мэтай літуанізацыі царквы, то беларусы толькі праз стагодзьдзе пачнуць аб гэтым думаць і дамагацца.

Амаль усе сьвядомыя беларусы на працягу бадай усяго XX ст. адзначалі, што царква была “чужой” для беларусаў, бо дзьве найвялікшыя канфэсіі ўяўлялі сабой “польскую” і “рускую” веру, не пакідаючы месца для разьвіцьця царквы ўласна беларускай. Хрысьціянскай царкве, якая б прамаўляла да беларуса на яго мове і малілася за яго нацыянальныя патрэбы, спрыяла разьвіцьцю адукацыі і кшталтавала мараль, даводзілася прабівацца зь вялікай цяжкасьцю да свайго існаваньня.

“Змаганьне двух вер ня толькі дзяліла беларусаў на дзьве часткі па рэлігіі, але, самае важнае, забівала ў іх сьвядомасьць і пачуцьцё нацыянальнай еднасьці...” - пісаў Янка Купала^{iv}. Вацлаў Ластоўскі, падкрэсьліваючы важнасьць пытаньня ўзаемаўплыву

нацыянальнага і рэлігійнага з жалем зазначаў, што “царквы нацыянальнай мы ня маем”^v. Адам Станкевіч пішучы, што ў беларускім хрысціянстве існуе ўжо “кірунак беларускі нацыянальна-сведамы”, ўсё ж адзначаў, што “гэты накірунак – гэта яўная антытэза да Хрысціянства ў Беларусі афіцыйнага – польскага ці расейскага, якое і сёння яшчэ ёсць дзейнікам адносна нашага народу антынацыянальным”^{vi}.

У 1987 г. адзін з духоўных лідараў беларускага адраджэння канца ХХ ст. – ксёндз Уладзіслаў Чарняўскі пісаў у сваім вядомым “Лісьце сьвятара”: “«руская», як пазней «польская вера» былі прыніжэннем для беларускага народу [...] там на «рускай веры» вырасла бязбожніцтва – атэізм, тут «польскай верай» заткнулі рот «братам у Хрысце» – Беларусам [...] Хрысціянства паўсюль дапамагае народам, падтрымлівае культуру мясцовага народу, а ў нас плюе”^{vii}. Нарэшце, звяртаючыся да польскіх братоў-хрысціянаў, У. Чарняўскі просіць за ўвесь свой народ - “Палякі! Дапамажыце нам стаць на ногі хрысціянскія...”^{viii}.

Да цяперашняга часу праблема адпаведнасці царквы сваёй місіі ў беларускім народзе застаецца балючым надзённым пытаньнем. Як зазначае ксёндз Пётра Рудкоўскі: “цэрквы абавязаны распазнаць сацыяльна-палітычную сытуацыю ў Беларусі і ацаніць яе з гледзішча хрысціянскіх каштоўнасьцяў”, каб дапоўніць пропаведзь слова сваімі дзеяньнямі. Бо “дарэмныя будуць словы аб любові да бліжняга альбо навучаньне аб чалавечай годнасьці, калі цэрквы заняджаюць выступ у абарону правоў чалавека альбо супраць жорсткіх і скрайне несправядлівых абмежаваньняў свабоды слова і свабоды сумленьня. Дарэмныя будуць усе экуменічныя сустрэчы, канфэрэнцыі і прынятыя на іх дэкларацыі, калі адны хрысціянскія супольнасьці пераследуюцца, а іншыя пры гэтым маўчаць”^{ix}. Працягваючы, можна дадаць, што дарэмныя будуць усе малітвы за абстрактны беларускі народ, які губляе сваю тоеснасьць, пакуль сьвятары і вернікі розных хрысціянскіх канфэсіяў не адчуюць сябе часткай гэтага народу, якая паклікана быць яго элітай, спадкуючы мову, гісторыю і культуру гэтага народу, яго нацыянальныя інтарэсы.

Як бачым, народ пакутуе, бо яго эліта, яго пастары адмаўляюцца ад сваёй адказнасьці. Гісторыя беларускага народу ХХ ст. недвухсэнсоўна сьведчыць аб гэтым. Казімер Шафнагель, прадстаўнік “краёўцаў”, у 1917 г., у сваім звароце да краёвай інтэлігенцыі пісаў, што “народ беларускі – гэта сірата, бедны, цёмны, беззашчынны, сірата, пакінуты сваімі натуральнымі айцамі і апякунамі – сваёй інтэлігенцыяй [...] сваімі натуральнымі кіраўнікамі – сваім духавенствам і сьвецкай інтэлігенцыяй”, што зважаючы на апалячваньне і русіфікацыю “галавы” беларусам “засталося толькі тулава”. Як вынік гэтага - “беларус ня ведае, хто ён папраўдзі ёсць, і на пытаньне аб гэта, калі каталік, кажэ: “польскі”, а калі праваслаўны – “рускі”, не маючы магчымасьці разпазнаць гэтых

двух аснаўных паняццёў – вера і нацыянальнасць, бо ўтраціў нават жаданне мець сваю ўласную гасударственасць і нацыянальную самабытнасць”^x.

Пра стан царквы на пачатку Першай сусветнай вайны на беларускіх землях пісаў і Максім Гарэцкі: “сярэдні сьвяшчэньнік^{xi} на Беларусі – ні пастыр душы, і ні хрысціянін па-свайму, ня згоднаму з вучэнням Хрыста, жыццю, і ні сьвяшчэньнік у тым сэнсе, які належыцца да разуменьня гэтага слова, а ён – спецыяліст-майстра сваёй прафесіі, і толька...”^{xii}. Аднак, разам з тым, клясык беларускай літаратуры адзначыў: “бяз Бога чалавек жыць ня можа. Наша моладзь заблудзілася, шукаючы Бога. Ёй патрэбны настаўнікі, павадыры, каторыя б вывялі іх на дарогу. Ці ж не на сьвяшчэнніках гэты доўг, калі толькі яны ат Хрыста?”^{xiii}. М. Гарэцкі таксама ўсведамляў выключны ўплыў сьвятароў на нацыянальнае ўзгадаванне народу.

Як на эліту народу глядзеў на сьвятароў і віленскі каталіцкі біскуп Эдвард Роп, які адзін зь першых сярод высокіх герархаў каталіцкага касцёлу звярнуў увагу на неабходнасьць каталіцкаму духавенству ўжываць беларускую мову. Ён звярнуўся да сьвятароў у жніўні 1905 г. з наступнымі словамі: “пры тлумачэнні дзецям значэння праўдаў веры, якія вывучаюцца імі з кніг, неабходна ўжываць мову, якой размаўляе народ у сябе дома, г. зн. беларускую, і з боку духавенства працаваць у тым сэнсе, каб утварыць агульную, па магчымасці зразумелую ўсім літаратурную беларускую мову”^{xiv}. Такім чынам, толькі на пачатку XX ст. каталіцкае сьвятарства пачало ўсведамляць сваю ролю ў фармаваньні беларускай нацыі.

Паступова з адзінак сьвядомых сьвятароў фармуюцца гурткі ў Горадні і Інсбруку, пры Віленскай каталіцкай сэмінарыі і Пецябурскай каталіцкай духоўнай акадэміі. У 1913 г. зьяўляецца першая каталіцкая беларускамоўная газета “*Biełarus*”, якая выдавалася лацінкай. У траўні 1917 г. адбыўся першы зьезд беларускага духавенства, аформілася Хрысціянска-дэмакратычная злучнасьць (пасьней стала называцца “БХД” – Беларуская Хрысціянская Дэмакратыя), якая ўзяла на сябе адказнасьць за вяртаньне хрысціянскіх каштоўнасьцяў у палітычную сфэру.

Адзін з духоўных і ідэйных лідараў БХД ксёндз А. Станкевіч лічыў, што “права на ўласную мову, рэлігію й культуру кожнай нацыі вынікае ня толькі з права прыроднага, але так-жа іменна й з навукі хрысціянскай”^{xv}. Адначасова ксёндз перасьцерагаў ад рознага кшталту “расізмаў, фашызмаў й скрайніх нацыяналізмаў”^{xvi}.

Вацлаў Ластоўскі падкрэсьліваў неабходнасьць “сваёй асобнай рэлігіі, якая б нас аддзяляла ад другіх блізкіх і далёкіх нам народаў...”^{xvii}. Патрэбна, сьцьвярджаў ён, “утварэньне такой формы хрысціянскай царкоўнай арганізацыі, якая б, не аглядаючыся ні на ўсход, ні на захад, стаяла на грунце нашых нацыянальных інтарэсаў”^{xviii}.

Вядомы беларускі філёзаф Сямён Падокшын у кнізе “Унія. Дзяржаўнасць. Культура” пісаў, што ў розныя часы, розныя канфэсіі маглі патэнцыйна стаць “нацыянальнымі” для беларусаў – праваслаўная, пратэстанцкая, вуніцкая і каталіцкая. Аднак, ён прыйшоў да высновы, што гэтага так і не адбылося^{xix}. Кажучы пра нацыянальную царкву, філёзаф укладаў у дадзены тэрмін наступны змест: па-першае, гэта легітымна незалежная царква (у той ці іншай форме), якая, не парываючы сувязяў з роднаснымі і вышэйстаячымі царкоўнымі структурамі, здольная прымаць самастойныя рашэнні; па-другое, гэта царква, якая, не ўступаючы ў супярэчнасць з веравучэннем і культам, зыходзіць у сваёй дзейнасці з нацыянальных інтарэсаў, г. зн. з надзённых жыццёвых інтарэсаў народу, грамадства, дзяржавы, і ў той жа час не апускаецца да ролі прыслужніцы, апалегету ўлады. Нацыянальная царква здольная выконваць ролю духоўнага настаўніка, носьбіта высокіх маральных і грамадзянскіх ідэалаў і ў той жа час супрацьстаяць уладзе, калі яе дзейнасць разыходзіцца з гэтымі ідэаламі^{xx}.

Адметна, што большасць тых, хто займаўся дадзенай праблемай імкнуліся пад беларускай нацыянальнай царквой разглядаць не адну канфэсію, а хрысціянскую царкву ў Беларусі агулам. Такое стаўленне прасочваецца ў А. Станкевіча, такіх жа поглядаў трымаецца В. Ластоўскі. Некаторыя найпрост звязвалі гэта са скарынаўскай традыцыяй, які апелываў да хрысціянскай навукі, не падзяляючы яе на каталіцкую ці праваслаўную.

Тамаш Грыб вынес такую тэзу нават у назву свайго артыкула “Адвечны шлях – гэта ёсць шлях Скарыны”. Ён лічыў гэты шлях адзіна слухным у “эпоху, калі ў завірусе розных падзеяў, вялікіх і малых пераваротаў, сацыяльных і нацыянальных рэвалюцый, агульнай зблутанасці і зб’янтэжанасці людзі і народы, нібы страціўшы свой шлях падарожны, блукаюць па вузкіх сыцежках і дарожках, усім стала цесна, усе хочуць выйсці на шырокі шлях праўды і волі”^{xxi}. Падобнае канстатаваў і С. Падокшын, які пісаў, што ніводнае з веравызнанняў у Беларусі “не змагло ў сваёй ідэалогіі і дзейнасці асвоіць нацыянальную ідэю ў той ступені, як яе асвоіла, напрыклад, рускае або балгарскае праваслаўе, польскае каталіцтва і інш” - і таму ня стала нацыянальным. Выхад філёзаф бачыў у тым, каб “звярнуцца зноў да выпрацаванай у XVI ст. рэнесансна-гуманістычнай, па-сутнасці сваёй скарынаўскай, мадэлі – аб’яднання ўсіх існуючых канфесій на падставе беларускай ідэі і ўзаемнай талерантнасці”^{xxii}.

Такім чынам, беларуская нацыянальная царква ня можа атаясамлівацца толькі з праваслаўем, каталіцтвам, пратэстантызмам ці вуніцтвам. Толькі агульнахрысціянскае, “скарынаўскае” разуменне “нацыянальнай царквы”, на наш погляд, найбольш адпаведнае для Беларусі. У Вялікім Княстве Літоўскім прадстаўнікі розных канфэсіяў зьяўляліся патрыётамі сваёй радзімы. Калі ж разглядаць як нацыянальную царкву адну канфэсію, то

аўтаматычна да “нацыянальнай царквы” трапляюць ўсе сьвятары і вернікі гэтай канфэсіі ў Беларусі, хоць далёка ня ўсе зь іх адпавядаюць гэтаму паводле свайго стаўленьня да нацыі і дзяржавы, многія зь іх могуць не падзяляць нацыянальных інтарэсаў.

Натуральна, што межы, абрысы “нацыянальнай царквы” немажліва вызначыць вельмі дакладна і выразна, як гэта магчыма зрабіць у выпадку прыналежнасьці ці не прыналежнасьці да пэўнай канфэсіі. Але відавочна, што ў кожнай канфэсіі – частка вернікаў зьяўляецца патрыётамі Беларусі і мае нацыянальную тоеснасьць, любіць сваю Радзіму і гатовыя службыць ёй і бліжняму свайму, а частка – не, і таму “нацыянальная царква” складаецца з пэўных частак розных хрысьціянскіх канфэсіяў, якія лучацца паміж сабой у адзіную нацыянальную хрысьціянскую царкву праз адзіную веру і каштоўнасьці, як у сфэры стаўленьня да Бога, так і да народу-нацыі, дзяржавы.

Зыходзячы з такога разуменьня “нацыянальнай царквы” атрымліваем, што яна існавала ўвесь час, ды толькі яе малалікасьць не дазваляла адыграць істотную ролю ў нацыянальным станаўленьні беларусаў, хоць, безумоўна, яна зрабіла пэўны ўнёсак ў гэтую справу.

Для таго, каб быць “солью” грамадства, вернікі нацыянальнай царквы (з розных канфэсіяў) мусяць складаць пэўную крытычную масу, але не абавязкова арыфмэтычную большасьць. Гэтая крытычная маса павінна быць такой, каб вызначальна ўплываць у межах расьсяленьня народа і фармаваць яго тоеснасьць і самасьвядомасьць, яго сьветапогляд. Толькі ў такім выпадку нацыянальная царква набліжаецца да свайго ідэалу – быць “сьвятлом” для пэўнага народу.

Варта адзначыць, што найлепшымі ўмовамі для фармаваньня “беларускай нацыянальнай царквы” зьяўляюцца – рэлігійная талерантнасьць і роўнасьць усіх хрысьціянскіх канфэсіяў у правах, роўнасьць перад законам. Гэта яскрава падкрэсьлівае “залатое”, паводле Хведара Еўлашоўскага, XVI ст., калі хрысьціяне розных канфэсіяў у выніку перамогі Рэфармацыі, маглі цешыцца роўным прававым і сацыяльным статусам. Гэта пацьвярджаецца і наступнымі XVII-XVIII стст., калі рэлігійная нецярпімасць, якая сталася вынікам перамогі Контррэфармацыі, разрывала еднасьць як царквы, так і краіны.

У Беларусі і раней і цяпер, на жаль, такая нацыянальная царква, якая б мела крытычную масу з моцным уплывам на беларускі народ і яго эліту, так да канца і не склалася. Таму пытаньне “беларускай царквы”, яе наяўнасьці і фармаваньня, зьяўляецца надалей актуальнай тэмай для дыскусіяў, гутарак, рашучых і ахвярных дзеяньняў, малітваў.

Ксёндз А. Станкевіч так акрэсьліваў місію беларускай царквы: “беларускае сучаснае Хрысьціянства мае такім чынам вялікае, гістарычнае заданьне – асвабодзіць

Хрысьціянства, даць яму натуральны доступ да беларускага народу, асвабодзіць душу беларускую ад фікцыі хрысьціянскай – ад “польскай” і “рускай” веры, мае заданьне абараніць душу беларускага народу і абараніць цэласць і адзінства беларускай нацыі”^{xxiii}. Шэраг беларускіх ксяндзоў, а пазьней праваслаўных, пратэстанцкіх і вуніяткіх сьвятароў далучыліся да выкананьня гэтага “гістарычнага заданьня”. На жаль, амаль усе яны былі панішчаны ў гады балышавіцкага панаваньня і Другой сусьветнай вайны, рэшта – амаль суцэльна была вымушана эміграваць. Але людзі сыходзяць, а прыклады застаюцца.

Адным з такіх прыкладаў зьяўляецца жыцьцё і дзейнасьць баптысцкага пастара Лукаша Дзекуць-Малея (1888-1955). Як некалі Фр. Скарына быў запісаны ў летапіс беларускай гісторыі, дзякуючы перакладу Бібліі на старабеларускую мову, так першы пераклад Новага Запавету і Псальмаў на сучасную беларускую мову ў XX ст. зрабіў вядомым імя Л. Дзекуць-Малея, якога можна з поўным правам назваць адным з галоўных “айцоў-заснавальнікаў” беларускай нацыянальнай царквы.

- ⁱ Ліст да Рымлянаў 8:19.
- ⁱⁱ Тойнби А.Дж. Постижение истории. Сборник. Москва, 2003. С. 544.
- ⁱⁱⁱ Пад нацыянальнымі інтарэсамі тут маецца на ўвазе натуральнае права кожнага народу на сваю тэрыторыю, мову, культуру, гістарычную памяць, дзяржаўнасць.
- ^{iv} Купала Я. Вера і нацыянальнасць / Беларуская думка XX ст. Варшава, 1998. С. 18.
- ^v Ластоўскі В. Выбраныя творы. Мн., 1997. С. 322.
- ^{vi} Станкевіч А. Хрысціянства і беларускі народ / З Богам да Беларусі. Збор твораў. Вільня, 2008. С. 382.
- ^{vii} Чарняўскі У. Ліст сьвятара аб паложаньні Каталіцкай Царквы ў Беларусі. Лёндан, 1988. С. 1.
- ^{viii} Тамсама. С. 3.
- ^{ix} Рудкоўскі П. Паўстаньне Беларусі. Вільня, 2007. С. 171.
- ^x Шафнагель К. Да нашай краёвай інтэлігенцыі // Спадчына. 2002. №4. С. 57-58.
- ^{xi} Тут М. Гарэцкі меў на ўвазе прадстаўнікоў праваслаўнай і каталіцкай канфэсіяў. – *аўт.*
- ^{xii} Гарэцкі М. Нашэ духавенства / За архіўным парогам. Беларуская літаратура XIX-XX стагоддзяў у святле архіўных пошукаў. Мн., 2002. С. 149-150.
- ^{xiii} Тамсама. С. 150.
- ^{xiv} РДГА ў Пецябургу. Ф. 821. В. 3. С. 1020. А. 153 адв.
- ^{xv} Станкевіч А. Хрысціянства і Беларускі Народ / Хрысціянская думка. 1992. №1 (211). С. 48.
- ^{xvi} Тамсама. С. 49.
- ^{xvii} Ластоўскі В. Выбраныя ... С. 397.
- ^{xviii} Тамсама. С. 414.
- ^{xix} Падокшын С. Унія. Дзяржанасць. Культура. Мн., 2000. С. 103-106.
- ^{xx} Тамсама. С. 102.
- ^{xxi} Грыб Т. Адвечны шлях – гэта ёсць шлях Скарыны / Беларуская думка XX ст. Варшава, 1998. С. 339.
- ^{xxii} Падокшын С. Унія. ... С. 107.
- ^{xxiii} Станкевіч А. Хрысціянства і беларускі народ / З Богам ... С. 382.

Крыніца: Бачышча Ю. Царква і нацыя / Лукаш Дзекуць-Малей і беларускія пераклады Бібліі. – Брэст: Альтэрнатыва, 2011. – С. 36-45